

ДЯЛ I. ЧОВЕКЪТ И ПРИРОДАТА

ХУБАВА СИ, МОЯ ГОРО

Любен Каравелов

Хубава си, моя горо,
миришеш на младост,
но вселяваш в сърцата ни
само скръб и жалост:

който веднъж те погледне,
той вечно жалее,
че не може под твоите
сенки да изтлее,

а комуто стане нужда
веч да те остави,
той не може, дорде е жив,
да те заборава.

Хубава си, моя горо,
миришеш на младост,
но вселяваш в сърцата ни
само скръб и жалост,

твоите буки и дъбове,
твоите шуми гъсти,
и цветята, и водите,
агнетата тлъсти,

и божурът, и тревите,
и твойта прохлада,
всичко, казвам, понякогаш
като куршум пада

на сърцето, което е
всякогаш готово
да поплаче, кога види
в природата ново,

кога види как пролетта
старостта изпраща
и под студът, и под снегът
живот се захваща.

Любен Каравелов пише стихотворението „Хубава си, моя горо“ през 1875 г., когато живее в Букурещ. С този житейски факт можем да обясним тъгата в стихотворението – гледната точка на политическия емигрант, който копнее по изгубеното отечество и родната гора, събрала в себе си красотата и безсмъртието на природата: „а комуто стане нужда / веч да те остави, / той не може, дорде е жив, / да те заборава“.

В спомена гората се явява не като разгърната поетична природна картина, а като поредица от отделни детайли – „буки и дъбове“, „шуми гъсти“, „и цветята, и водите, / агнетата тлъсти“, „и божурът, и тревите“. Изреждането завършва с „всичко“ – тези детайли из-

Любен Каравелов (1834 – 1879) е роден в Копривщица. Той е един от големите дейци на Българското възраждане – писател, журналист, книжовник. В продължение на много години е ангажиран с организирането на българското национално освободително движение, както и с просвещението на българския народ.

От 1869 г. Каравелов живее в Букурещ, където е политически емигрант. Там той е и председател на задграничния Български революционен централен комитет (БРЦК). В Букурещ Каравелов издава вестниците „Свобода“ и „Независимост“ в сътрудничество с Христо Ботев, както и просветителското списание „Знание“.

Любен Каравелов дочаква Освобождението на България през 1878 г., но умира година по-късно в Русе. Изпратен е с почит от цялото население на града.

РЕЧНИК

Комуто – на когото

Веч – вече

Заборава – забрави

Понякогаш – понякога

Всякогаш – всякога

граждат цялостна картина, която „като куршум пада“ на копнеещото човешко сърце.

И тъкмо в сърцето на човека се преплитат тъгата и копнежът – не само поради отсъствието на героя от родната красива гора, но и поради още нещо. Последните две четиристишия го назовават – гората е вечно млада и възраждаща се, а животът на човека има край и за него няма следваща пролет. Природата е единственото безсмъртие, което е дадено на човека да види и преживее.

ЗНАЕТЕ ЛИ, ЧЕ...

Композиторът Георги Горанов (1882 – 1905), автор на около 80 песни и починал съвсем млад от туберкулоза, е създал музиката и към „Хубава си, моя горо“ – една от най-вълнуващите български песни.

- В „Хубава си, моя горо“ думата **сърце** е употребена в преносно значение. Какво означава тя в творбата?
- От какво е породена тъгата на героя в началото и в края на стихотворението?
- Чуйте песента „Хубава си, моя горо“. Текстът, мелодията или съчетанието на двете я правят любима песен на поколения българи според вас?

Хубава си, моя горо

1. Ху - ба - ва си, мо - я го - ро, ми -
ри - шеш на мла - дост, ху - дост, но
все - ля - ваш в'сър - ца - та ни са - мо скръб

ВАЖНОТО НАКРАТКО

Основна тема в „Хубава си, моя горо“: Красотата на родната гора, нейната вечна младост и неизчерпаем живот.

Природната картина: Пестеливо изображение, осъществено чрез изброявания, които внушават богатството и прелестта на гората.

Чувствата на човека: „Скръб и жалост“ поради гледната точка на емигранта, невиджал дълго българската гора; и просветлена тъга заради съзнанието за крайността на човешкия живот в сравнение с безсмъртието на вечно обновяващата се природа.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Как ви въздейства Каравеловото стихотворение „Хубава си, моя горо“?

2. Кое е основното чувство в творбата?

3. Защо героят изпитва „само скръб и жалост“ от гледката на вечно младата гора?

4. Защо според вас първото четиристишие на „Хубава си, моя горо“ се повтаря още веднъж в текста? Какъв е ефектът от това повторение?

5. Еднаква ли е скръбта на героя в първите два и в последните два куплета на стихотворението? Защо?

6. Какво означава изразът „...той вечно жалее, / че не може под твоите / сенки да изтлее“?

7. Каква картина изгражда в съзнанието ви изреждането на Каравелов „твоите буки и дъбове, / твоите шуми гъсти“ и т.н.? Направете описание на гората така, както я вижда поетът.

8. В кой от двата изрази – „а комуто стане нужда / веч да те остави“ и „когато види как пролетта / старостта изпраща“ – има думи, употребени в преносно значение? Кои са те?

9. Какво внушава и как въздейства сравнението „...като куршум пада / на сърцето...“?

10. Направете описание на гората, която вие си представяте или чиято красота сте запомнили – от родното ви място, от екскурзия, приказка, книга, филм, по ваш избор. Изразете своите чувства и впечатления в описанието си.

ОТЕЧЕСТВО ЛЮБЕЗНО, КАК ХУБАВО СИ ТИ!**Иван Вазов**

I.

Отечество любезно, как хубаво си ти!
 Как чудно се синее небето ти безкрайно!
 Как твоите картини менят се омайно!
 При всеки поглед нови, по-нови красоти:
 тук весели долини, там планини гиганти,
 земята пълна с цвете, небето със брилянти.
 Отечество любезно, как хубаво си ти!

II.

Коя земя от теб е по-пъстра, по-богата?
 Ти сбиращ в едно всички блага и дарове:
 хляб, свила, рози, нектар, цветя и плодове,
 на Изтокът светлика, на Югът аромата;
 горите ти са пълни с хармония и хлад,
 долините с трендафил, гърдите с благодат.
 Коя земя от теб е по-пъстра, по-богата?

III.

Отечество, не си ли достойно за любов?
 Кой странник без въздишка можа да те остави?
 Кой има сила твоите картини да забрави?
 Що нямаш ти? Що липсва под синий ти покров,
 в случай че бог би искал Едемът да премести
 и своя рай прекрасен при Емус да намести?
 Отечество, не си ли достойно за любов?

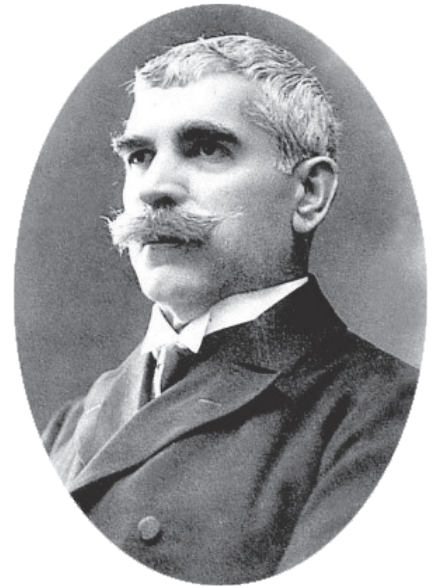
IV.

Ти рай си, да; но кой те прилично оценява?
 Не те познават даже децата ти сами
 и твойто име свято не рядко ги срами!
 Какъв ли свят прекрасен в теб йоще скрит остава?
 Какви ли тайни дремят, богатства, красоти
 по твоите долини, поля и висоти?
 Ти рай си, да; но кой те прилично оценява?

V.

Ах, ний живейме в тебе кат същи чужденци,
 и твойт дивен вид ни не стряска, не привлича.
 Рогачът в планините по-много те обича,
 по-харно те познават крилатите певци,
 но ний не видим нищо, нам нищо не ни трябва,
 доволно е, че даваш покривката и хляба,
 и ние в тебе, майко, ще умрем чужденци!

Вазовото стихотворение „Отечество любезно, как хубаво си ти!“ е възхвала на родната природа и на красотата на България. Поетът изразява своето възхищение и преклонение чрез различни изразни средства: възклицанието, което е и начален стих, и заглавие на творбата; въпроси, чийто отговор се съдържа в самия въпрос, като „Коя земя от теб е по-пъстра, по-богата?“, „Отечество, не си ли достойно за любов?“, „Кой има сила твоите картини да забрави?“. Изобилието на изречения, завършващи с въпросителни

Иван Вазов (1850 – 1921) е един от най-големите писатели на България, наричан Патриарх на българската литература. Той е роден в Сопот в будно и родолюбиво семейство. Свидетел е на най-бурните периоди от българския исторически живот, които описва в своето творчество. То е богато и разностранно – Вазов създава незабравими образи на българските националноосвободителни борби, на следосвобожденската действителност, на природата, любовта, бита, на трагичното и смешното, всекидневното и величавото.

Многобройните му стихотворения, прозаическите му творби, като „Немили-недраги“ и „Под игото“, разказите, драмите и пътеписите му са сърцевина на българското художествено наследство. То е изцяло свързано с духа на Българското възраждане. Цялото творчество на Иван Вазов може да се изрази в неговия известен стих „Българийо, аз всичко тебе дадох“.

и удивителни знаци, ясно показва силното чувство на твореца към неговата прекрасна родина. Показва също волята му да въвлече читателя в един голям диалог за ценностите на родното.

Природната картина, изобразена с поетични средства в „Отечество любезно, как хубаво си ти!“, е раздвижена, детайлизирана и обаятелна: „при всеки поглед нови, по-нови красоти“. Тези „нови красоти“ се появяват пред читателя чрез редуване на различни гледки и пространства – „тук весели долини, там планини гиганти“, чрез стремителни изброявания – „хляб, свила, рози, нектар, цветя и плодове“, чрез съседство на изрази, в които има и преки, и преносни значения на думите – „долините с трендафил, гърдите с благодат“. Родината събира всичко красиво и добро на света – „Ти събираш в едно всички блага и дарове“. Нещо повече – тя е достойна да бъде Едем, райската градина, която Бог в Стария завет на Библията е създал, за да засели в нея първите хора Адам и Ева.

От четвъртата част нататък обаче Иван Вазов променя основното чувство на творбата – с тъга и дори с нотки на гняв поетът говори за онези, които са слепи за красотата на родината майка: „не те познават даже децата ти сами“, за да завърши с горестното „и ние в тебе, майко, ще умрем чужденци“. Неспособният да види красотата на отечеството, е неспособен да осъзнае и ценността на родното.

РЕЧНИК

Любезно – по-старото значение на думата, характерно за времето на Вазов, е „мило“, „драго“, „любимо“

Сбираш – събираш

Свила – коприна

Едем – мястото, където Бог създава рая (в Стария завет на Библията)

Емус – Хемус, древното име на Стара планина

Йоще – още

Доволно – достатъчно

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Какво е основното чувство в „Отечество любезно, как хубаво си ти!“? Променя ли се то? Посочете примери от текста, за да обоснове мнението си.

2. Кои детайли от българската природа в творбата ви правят най-силно впечатление? Защо?

3. Направете описание на българската природа, вдъхновено от Вазовото стихотворение.

4. В последната, пета част на творбата поетът говори за „чужденци“. Кои хора Вазов нарича чужденци и в какъв смисъл употребява думата?

5. Когато Вазов говори за стихотворението си „Отечество любезно, как хубаво си ти!“ пред своя приятел проф. Иван Шишманов, той казва: „Може би България затуй ме обича, че и аз страстно съм я обичал“. Според вас прав ли е поетът в тази своя преценка? Защо?

ВАЖНОТО НАКРАТКО

Тема на „Отечество любезно, как хубаво си ти!“: Красотата и богатството на българската природа, която според Иван Вазов е сравнима с рая.

Основно чувство в творбата: Любов, възторг и преклонение пред красотата на отечеството. Чувството е изразено чрез въпроси, в които се съдържа отговорът, възклицания и художествени детайли, които силно въздействат на читателя.

Природната картина: Богата, жива и раздвижена; описания, в които се преплитат думи с преки и преносни значения; изброявания, които рисуват хубостта и изобилието на земята.

Красотата на родината и българите: Поетът притежава поглед, който може да вижда красотата и богатството на родината; но има и хора, които се интересуват само от прехраната си и остават слепи за красотата – тях поетът нарича чужденци и изразява огорчението си от тяхното отношение към майката родина.

СВЕТОВЕТЕ НА ЧОВЕКА. ЧОВЕКЪТ И ПРИРОДАТА (ОБОБЩЕНИЕ)

1. Запишете основните конфликти, проблеми и ценности, представени в творбите на изучените автори в дял I, като попълните таблицата. Маркирайте чрез символ по избор или чрез подчертаване тези конфликти, проблеми и ценности, които според вас са актуални и днес. Подкрепете с пример от личния си жизнен опит.

Творба	Конфликтите	Проблемите	Ценностите
„Хубава си, моя горо“			
„Отечество любезно, как хубаво си ти!“			

- Може ли човек да съществува без връзка с природата? Обосновете се.
- Какво получава човек от природата?
- Какво получава природата от всеки човек?

2. Съвременният човек живее по начин, различен от преди 100 години например, когато връзката с природата е била много по-силна. И днес обаче никой не може да остане встрани от природния свят. Това означава, че рано или късно се пораждаат конфликти и възникват проблеми, които може да бъдат решавани успешно, ако хората се обединят около еднакви или сходни ценности. Запишете своите основни конфликти, проблеми и ценности, като попълните таблицата.

Моите конфликти	Моите проблеми	Моите ценности

3. Съпоставете своите конфликти, проблеми и ценности (отбелязани в упражнение 2) с тези на човека от края на 19. век (отбелязани в упражнение 1). Запишете (по модела по-долу) тези от тях, които са общи – те са присъщи на всеки човек независимо от времето, в което живее.

Общите конфликти	Общите проблеми	Общите ценности

4. Запишете ключовото послание срещу всяка от творбите. След това попълнете графата „Смисълът за мен“, като отбележите с какво всяка творба обогати вашия житейски опит. Прочетете написаното отново и маркирайте (чрез символ или подчертаване) своя най-важен смисъл.

Творба	Посланието на творбата	Смисълът за мен
„Хубава си, моя горо“		
„Отечество любезно, как хубаво си ти!“		

5. Направете своята лична равностетка, като отговорите – писмено или устно – на житейския въпрос: „Как природата присъства в моя свят?“. Център на изложението следва да бъде най-важният смисъл, маркиран в упражнение 4. Вижте се в средата на природния свят и разкажете за своите преживявания.

ТЕСТ КЪМ ДЯЛ I

1. Автор на стихотворението „Хубава си, моя горо“ е:

- А) Любен Каравелов
- Б) Георги Горанов
- В) Иван Вазов
- Г) Произведението е народна песен.

2. Автор на стихотворението „Отечество любезно, как хубаво си ти!“ е:

- А) Любен Каравелов
- Б) Иван Шишманов
- В) Иван Вазов
- Г) нито един от посочените

3. В „Отечество любезно, как хубаво си ти!“ авторът укорява:

- А) тези, които не са българи
- Б) тези, които не са чужденци
- В) тези, които не виждат красотата на родината
- Г) тези, които не се борят за свободата на родината

4. В кой от следните стихове от „Отечество любезно, как хубаво си ти!“ е променен обичайният словоред на думите?

- А) „на Изтокът светлика, на Югът аромата“
- Б) „и своя рай прекрасен при Емус да намести“
- В) „и твоят име свято не рядко ги срами“
- Г) и в трите стиха

5. Кое от следните твърдения е вярно?

- А) В „Отечество любезно, как хубаво си ти!“ поетът изразява омразата си към чужденците.
- Б) В „Хубава си, моя горо“ авторът призовава българите да се борят за свобода.
- В) И в „Отечество любезно, как хубаво си ти!“, и в „Хубава си, моя горо“ се изразява възхищение от красотата на родната природа.
- Г) И в „Отечество любезно, как хубаво си ти!“, и в „Хубава си, моя горо“ се задават въпроси към читателите.

6. Кое от следните твърдения за стихотворението „Хубава си, моя горо“ НЕ е вярно?

- А) В стихотворението е изразена тъгата на емигранта, който си припомня вечно младата родна гора.
- Б) В стихотворението е изразен копнежът на човека да умре сред красотата на гората.
- В) В стихотворението безкрайният живот на природата е съпоставен с краткотрайността на човешкия живот.
- Г) В стихотворението е изразено огорчение от тези, които са слепи за хубостта на родната гора.

7. Кое от следните твърдения за стихотворението „Отечество любезно, как хубаво си ти!“ НЕ е вярно?

- А) В повечето куплети първият и последният стих съвпадат.
- Б) Творбата има ясно разграничени три смислови части – възхвала на горите, планините и полята на България.
- В) Родината е сравнена с райската градина.
- Г) Основното чувство в произведението е преклонението пред красотата на отечеството.

8. В кой от следните откъси има думи с преносно значение?

- А) „който веднъж те погледне, / той вечно жалее...“
- Б) „комуто стане нужда / веч да те остави, / той не може, дорде е жив, / да те заборава.“
- В) „Отечество, не си ли достойно за любов?“
- Г) „Какви ли тайни дремят, богатства, красоти / по твоите долини, поля и висоти?“

9. В кой от следните стихове има въпрос, който съдържа отговора в себе си?

- А) „Не те познават даже децата ти сами / и твоят име свято не рядко ги срами!“
- Б) „Отечество любезно, как хубаво си ти!“
- В) „Как твоите картини менят се омайно!“
- Г) „Ти рай си, да; но кой те прилично оценява?“

10. Кое от следните твърдения отговаря точно на заглавието „Човекът и природата“?

- А) Иван Вазов пише стихотворения, драми, разкази, повести и романи.
- Б) Любен Каравелов умира през 1879 г. в град Русе.
- В) Един от изразите, с които Патриарха на българската литература описва красотата на родината, е „Как чудно се синее небето ти безкрайно!“.
- Г) С израза „но вселяваш в сърцата ни / само скръб и жалост“ Любен Каравелов описва прелестта на отечеството.

ДЯЛ II. ЧОВЕКЪТ И ДРУГИТЕ

ИЗ „ПОД ИГОТО“: РАДИНИ ВЪЛНЕНИЯ
Иван Вазов

ГЛАВА XI

Рада Госпожина (тъй я наричаха нея за означение, че принадлежи на госпожа Хаджи Ровоама) беше високо, стройно и хубаво момиче, с простодушен и светъл поглед и с миловидно, чисто и бяло лице, което черната забрадка отваряше още повече.

Сираче от дете, Рада от много години живееше под един покрив с Хаджи Ровоама, която я беше прибрала за храненица. После покровителката ѝ я направи „послушница“ в метоха, сиреч момиче, което се приготвя за монахиня, и я облече в обезателните черни дрехи. Сега Рада служеше като учителка на девойките от първия клас, с хилядо гроша годишна заплата.

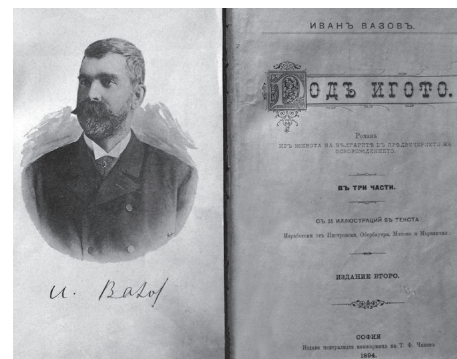
Тежка е участта на всички сирачета-момичета. Рано обезнаследени от бащина любов и защита и от майчина нежна грижа, хвърлени на произвола на хорската милост или жестокостърдие, те отрасват и виреят, без да ги е огряла сладка животворна усмивка, сред чужди тям равнодушни лица. Те са цветя, поникнали под покрив; невесели и без дъх. Пропуснете въз тях една великодушна струя светлина и техният скрит аромат умирисва въздуха.

Рада беше порасла в тая задушлива и мъртвеща атмосфера на килийния живот, под строгия несъчувствен надзор на старата сплетница. На Хаджи Ровоама нито минаваше през ума, че е възможно по-човеколюбиво отношение към тая сирота; тя не можеше да съзре колко деспотизъм ѝ ставаше по-чувствителен и несносен за Рада заедно с разбуждането на съзнанието ѝ и човешката ѝ гордост. Ето защо преди няколко време видяхме Рада, учителка вече, че шъта на чорбаджийската трапеза на Хаджи Ровоаминия брат.

Тия дни Рада беше твърде улисана в училището, защото приближаваше годишният изпит. Денят му скоро настана. Още от сутринта девическото училище хвана да се пълни с ученички, премени, пригладени и натруфени като пеперудки от майките си. Те, с отворени книжки, бръмчеха като рой пчели и преговаряха за последен път уроците си.

Черкова пусна и народът занавлиза в училището, както е обичаят, да види годишните успехи на учениците. Прекрасни венци окичваха вратите, прозорците и катедрата, а образът на св. Кирила и Методия погледваше из великолепно кръжило от трендафили и росни цветя и клончета от ела и чимшир. Скоро предните чиновци се запълниха от ученичките, а всичкото останало място – от публиката, по-предните хора от която стояха напред, а някои даже на столове. Между тях някои наши познайници. Но остояха още няколко стола за бъдещи отлични посетители.

Рада свенливо нареждаше ученичките на чиновците и им даваше ниско някакви наставления. Миловидното ѝ лице, оживено от вълнение по причина на тържествения час и осветлено от големи влажни очи, ставаше обаятелно-преlestно. Прозрачни розови облачета, играещи по бузите ѝ, издаваха трептението на свенливата ѝ душа. Рада чувствуваше, че стотина любопитни погледи падат сега върху нея, и ней ставаше неловко, та губеше самообладание. Но щом главната учителка захвана речта си и привлече въз себе си вниманието, Ради стана по-леко, по-ясно на душата и тя хвър-

„Под игото“ е една от най-известните книги на Иван Вазов. Тя е широка панорама на българския живот в навечерието и при избухването на Априлското въстание. Голяма част от творбата е написана по време на престоя на автора в Русия през 80-те години на 19. век, когато спомените и тъгата по България са изпълвали съзнанието му.

В „Под игото“ Вазов извайва незабравими образи и характери на хора от епохата на Българското възраждане. Те са обрисувани със своите радости и скърби, страдания, труд и копнеж по национално освобождение. Действието се развива в Бяла черква (името, което Вазов дава на родния си Сопот).

Възстановеното „Радино“ училище в Сопот

Някогашна класна стая

ли по-смел поглед около си и отпреде. Тя забележи с радост отсъствието на Кириака Стефчов. Мъжеството ѝ се повърна. Речта се свърши при тържествена тишина (тогава още не беше въведен обичаят на ръкопляскането). Изпитът се започна от първия клас, по програмата. Добродушното и спокойно лице на главния учител Климента и благата му реч вдъхваха самоувереност у девиците. Рада с напрегнато внимание следеше за отговорите им и техните случайни запинания се отзоваваха болезнено върху чертите на лицето ѝ. Тия звънливи и ясни гласета, тия мънички розови устца, които привличаха целувки, решаваха съдбата ѝ. Тя ги заливаше със светлия си поглед, тя ги ободряваше с небесна усмивка и туряше цялата си душа на техните трепетни устни.

В тоя миг навлякът пред вратата се разтика и даде път на двама закъснели посетители, които седнаха тихо на свободните столове. Тогава Рада погледна и ги видя. Единият, по-старият, беше настоятелът – чорбаджи Мичо, а другият – Кириак Стефчов. Неволна тънка бледност покри лицето ѝ. Но тя се постара да не вижда тоя неприятен човек, който я смущаваше и плашеше.

Кириак Стефчов размени няколко поздравления с глава, без обаче да се здрависа със Соколова, съседа си, който го не погледна; кръстоса крака и взе да гледа намусено-високомерно. Той слушаше разсеяно, а повече гледаше към купа, дето стоеше Лалка Юрданова. Веднъж или дважд само той измери от глава до крака Рада, строго и небрежително. На лицето му се изобразяваше душевна сухост и жестокосърдие. Той туряше често под носа си стръкче карамфил и после пак гледаше надутото и безстрастно. Учител Климент се обърна с книжката към Михалаки Алафрангата. Михалаки отклони и каза, че ще изпитва по френски. Учителят се извърна надясно и повтори поканата на Стефчова. Той прие и помести стола си по-напред.

Едно глухо шушукане из тълпата. Всички устремиха поглед на Кириака. Предметът, по който изпитваха, беше българска история, кратката. Стефчов остави книгата на масата, потърка се между веждата и ухото, като да разбуди ума си, и зададе високо един въпрос. Девицето мълчеше. Тоя студен, неприветлив поглед проникваше като мраз в детската му душа. То се смути и нито помнеше какъв бе въпросът. То погледна жално Рада, като че просеше помощ. Стефчов му повтори въпроса. Пак мълчеше.

– Да си иде – каза той сухо на учителката, – извикайте друга.

Излезе друго момиче. Зададе му се въпрос. То чу, но го не разбра и остана безмълвно. Безмълвна беше и цялата публика, която взе да изпитва мъчително чувство. Девицето стоеше като заковано, но очичките му се наляха със сълзи страдалчески, които не смееха да се проронят. То се насили пак да отговори нещо, заекна се мъчително и замлъкна. Стефчов погледна ледено Рада и избъбра:

– Доста небрежно е преподавано. Повикайте друга ученичка.

Рада с глух глас произнесе друго име. Третата ученичка отговори съвсем друго: тя не разбра питането. Като видя в погледа на Стефчова неодобрение, тя се възчуди, па се озърна безнадежно наоколо си. Стефчов ѝ зададе друг въпрос. Тоя път момичето нищо не отговори. Смущението затъпи погледа му, без кръв останалите му устни затрепераха и то изведнъж заплака с глас и бегъ, та се скри при майка си. Всички чувстваха мъка и товар на душата. Майките, чиито дъщери не бяха още изкарвани, в недоумение и уплашени гледаха напред. Всяка трепереше от страх да не чуе името на своето дете.

РЕЧНИК

Обезателни – задължителни

Жестокосърдие – жестокосърдечие

Тям – на тях, за тях

Въз – върху

Мъртвеца (атмосфера) – убиствена

Сплетница – клякарка, интригантка

Несносен – непоносим

Шъта – шета

Отлични (посетители) – уважаващи, специални

Свенлива – срамежлива

Ней – на нея

(Мъжеството ѝ) **се повърна** – се възвърна

Навляк – тълпа, навалица

Възчуди – учуди

Скулуфи, сколуфи – кичури коса, спуснати покрай ушите

Чинеше ѝ се – струваше ѝ се

Ропот – спогавен, приглушен шум от гласове като израз на недоволство

Потулен – скрит

Попроси – помоли

Кузум – (тур.) момиче

Шопот – шепот

Укоризнени – осъдителни

Безместни (гуми) – гуми, казани не намясто

Възстановка на класно училище в Националния музей на образованието – Габрово. Съвременни ученици пишат върху дъсчица, както това е ставало през Възраждането.

Рада стоеше като тресната. Капка кръв не беше останало в лицето ѝ; мъченически тръпки подръпваха бледните ѝ бузи; по челото ѝ, дето одеде се четяха толкова деликатни усещания, няколко едри капки пот избиха и измокриха скулуфите ѝ. Тя не смееше да вдигне очи. Чинеше ѝ се, че потъва в земята. Нещо я душеше в гърдите, идеше ѝ да заплаче с глас и едвам се удържаше.

Обществото не бе в сила да издържи това напрегнато състояние по-дълго, зашумя безпокойно. Зрителите, слисани, се поглеждаха, като че се питаха: каква е тая работа? Всеки искаше да излезе из това невъзможно положение. Само по тържествуващото лице на Стефчова беше изписано задоволство. Шумът, ропотът растеше. Ненадейно се възцари гробна тишина и всички погледи се устремиха напред. Из публиката излезе Бойчо Огнянов, който досега стоеше потулен, и като се обърна към Стефчова, каза твърдо:

– Господине, нямам чест да ви зная, но извинете. Вашите въпроси, неясни и отвлечени, биха затруднили и ученици от V клас... Пожалейте тия неопитни деца...

Па като се обърна към Рада, попита:

– Госпожице, позволявате ли?

И както беше прав, попроси да извикат едно от питаните вече девойчета. Общо облекчение се почувства. Съчувствен и одобрителен шум посрещна постъпката на Огнянова. В миг той прикова всички погледи, спечели всички симпатии. Пуснатата от Хаджи Ровоама клевета падна. Благородното му лице, обляно със страдалческа бледност и осветлено от един мъжествен и енергически поглед, подкупваше непобедимо сърцата. Лицата на зрителите се изясниха, гърдите свободно си въздъхнаха. Всеки виждаше, че Огнянов владее положението. И беше доволен.

Огнянов попита момичето простичко същото нещо, което го пита и Стефчов. То отговори сега. Майките въздъхнаха и пратиха благодарни погледи на чужденеца. Името му, ново и странно, обикаляше по всичките уста и се запечатваше в сърцата.

Повикаха другото девойче. И то отговори удовлетворително, според възрастта си.

Тогава всички тия деца, изпоплашени до подивяване одеде, устремиха приятелски поглед към Огнянова. Духът се повдигна на всички; те се запрепираха коя да излезе по-напред да се разговаря с добрия тоз човек, когото вече обичаха.

Рада от едно прехласване мина в друго. Учудена, трогната до сълзи, изненадана, тя гледаше с благодарност тоя великодушен човек, който ѝ дойде на помощ в такава тежка минута. Пръв път тя срещаше, и то в един непознат, топло и братско участие. Тоз ли бе шпионинът! Той сега стоеше като ангел хранител неин! Той стъпка Стефчова като червей. Тя тържествуваше, тя порасте пак, тя погледна гордо и щастливо навсякъде – и навсякъде срещна съчувствени погледи. Сърцето ѝ се изпълни с признателно вълнение, а очите ѝ със сълзи...

На третото момиче Огнянов зададе такъв въпрос:

– Райно, я ми кажи, при кой български цар българите станаха християни, покръстиха се?

И той гледаше кротко и приятелски невинните очички, обърнати към него и по които още стояха следи от сълзи. Момиченцето помисли малко, помръдна устните, па извика с гласец ясен, тънък и звънлив, като на чуцулига, кога заран пее из въздуха:

– Българският цар Борис покръсти българите!

– Много хубаво, браво, Райно... Кажи ми сега кой изнамерил българската азбука?

Православна икона на светите братя Кирил и Методий

Възстановената класна стая на Рада Госпожина в музея „Иван Вазов“ – Сопот

Тоя въпрос позатрудни момичето. То попремигна, за да си докара на ума отговора, зина да каже, но се спря несамоуверено и готово да се смути.

Огнянов му помогна:

– Нашето А, Б, Райно, кой го написа?

Детският поглед светна. Райна простря голата си до лакът ръчица, без да каже нещо. Тя показваше на Кирила и Методия, които благосклонно гледаха към нея.

– Тъй, тъй, кузум, св. Кирил и Методий – извикаха няколко съюзни гласа от предните столове.

– Да си жива, Райно! Св. Кирил и Методий да ти помогнат и ти да станеш царица – избърбори поп Ставри трогнат.

– Браво, Райно, иди си – каза приветливо Огнянов.

Райна, сияеща и победоносна, припна към майка си. Тя я прегърна, стисна я до гърдите си и я обсипа с безумни целувки и сълзи.

Огнянов се извърна към учителя Климента и му повърна книгата.

– Господине, попитайте и наша Събка – каза чорбаджи Мичо на Огнянова.

Едно живо, русокосо момиченце стоеше вече пред него и го гледаше кротко в очите. Огнянов помисли малко и попита:

– Събке, кажи ми сега – кой цар освободи българите от гръцко робство?

– От турско робство освободи българите... – захвана момичето погрешно.

Мичо чорбаджи извика:

– Събке, стой! Ти кажи, татовата, от гръцко робство царя, дето ги освободи, а то от турското има кой цар да ги избави...

– Което си е речено от бога, то ще стане – продума поп Ставри.

Простодушното загатване на чорбаджи Мича извика съчувствена усмивка по много лица. Шопот и глухо кискане се разнесе из залата.

Събка извика звънливо:

– От гръцко робство избави българите цар Асен, а от турско робство ще ги избави цар Александър, от Русия!

Тя зле разбра думите на баща си.

Цялата зала утихна подир думите на ученичката. По много лица се изобрази недоумение и безпокойство. Машинално всички хвърлиха очи на Рада, която се зарумени и наведе смутено глава. Гърдите ѝ се издигаха високо от вълнение. Някои от тия погледи бяха укоризнени, други – одобрителни. Но на всички беше неловко. Стефчов, досега потънал в земята, издигна глава пак и изгледа победоносно. Всички знаеха близките му отношения с бея и нежността му към турците и искаха да прочетат нещо на лицето му. Общото съчувствие, тъй живо допреди малко към Рада и Огнянова, сега охладя и се размеси с глухо неудоволствие. Стефчовите привърженици злорадо и с глас роптаеха, а благосклонните към учителката мълчаха. Дядо поп Ставри беше твърде слисан. Той се уплаши сега от думите си и четеше на ума си: „Помилуй мя, боже“. Но в женската страна по-живо се проявиха лагерите. Хаджи Ровоама, особено разярена от Стефчовото засрамяване по-напред, гледаше свирепо Рада и Огнянова и шумеше високо. Тя нарече даже последния „бунтовник“, без да мисли, че преди няколко дни го разгласяваше за шпионин... Имаше други, които не по-малко дръзко се

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. **Защо според вас заглавието на тази глава от „Под игото“ е „Радина вълнения“?**
2. **Разделете текста на епизоди и ги озаглавете поотделно.**
3. **Кой епизод от главата „Радина вълнения“ най-много ви харесва? Защо?**
4. **Кои са героите, върху които най-силно е съсредоточено вниманието на повестователя?**
5. **Как изглежда и как се държи Кириак Стефчов на годишния изпит на ученичките?**
6. **Как изглежда и как се държи Бойчо Огнянов на годишния изпит на ученичките?**
7. **Каква е разликата в отношението на присъстващите към поведението на Кириак Стефчов и на Бойчо Огнянов? Посочете примери от текста.**
8. **Защо отговорът на малката Събка променя събитията и атмосферата в класната стая?**
9. **Как реагират присъстващите на думите на Събка? Дайте примери от текста. Защо отговорът на малката Събка има такова въздействие върху публиката на годишния училищен изпит?**
10. **Изберете си поведението на един от присъстващите след отговора на Събка – Кириак Стефчов, кака Гинка, поп Ставри, Хаджи Ровоама. Обяснете как постъпва изборният от вас герой и защо.**
11. **Кой е основният конфликт в главата „Радина вълнения“? На какво се дължи той?**

Училищна камбанка от епохата на Възраждането. Национален музей на образването – Габрово

изказваха в тяхна полза. Кака Гинка даже викаше, щото я чува наоколо:

– Па какво сте такива втрещени? Бога ли разпна момичето? Казва си правото! И аз казвам, че цар Александър ще ни избави, не друг!

– Лудетино, мълчи мари! – шушнеше майка ѝ.

Сама Събка стоеше като попарена. Тя слушаше всеки ден от баща си и гостите му тия неща и не разбираше защо става това шушукане. Стефчов стана и се обърна към предните столове:

– Господа, тук се пръскат революционни идеи против държавата на негово величество султана. Аз не мога да остана тука и излязам...

Нечо Пиронков и трима-четворица още го последваха. Но Стефчовият пример нема повече подражатели. Подир минутно стряскане видяха, че работата не заслужава особено внимание. Едно дете по невинност каза няколко безместни, но прави думи... та какво от това? Тишината се пак възстанови, а заедно с нея и първото съчувствие към Огнянова, който приемаше отвсякъде приятелски погледи. Той беше героят днес; имаше на своя страна всичките честни сърца и всичките майки. Изпитът се продължи и свърши при пълно спокойствие.

Ученичките изпяха една песен и народът се заразотива доволен. Когато Огнянов приближи Рада, да се прости с нея, тя му каза развълнувано:

– Господин Огнянов, благодаря ви сърдечно за мене и за моите девойчета. Няма да забравя тая услуга. – И нейният дълбок поглед страстно светеше.

– Госпожице, аз съм бил учител и влязох в положението ви. Нищо повече. Поздравлявам ви за добрите успехи на ученичките ви – каза Огнянов с топло и съчувствено ръкуване и си замина.

Подир него Рада вече никого не виждаше от гостите, които се прощаваха с нея.

В главата „Радина вълнения“ от „Под игото“ жителите на Бяла черква са и зрители, и участници в едно общо действие – годишния училищен изпит. Тук Иван Вазов е описал сърцевината на Българското възраждане, начертало пътя на хората от 19. век към напредъка и националното осъзнаване – българското училище.

Годишните изпити имали дълга традиция у нас по това време. Те били едновременно изпит и празник, в който участвало цялото общество – учителите и училищните власти, родителите, съгражданите и разбира се, учениците. Годишният изпит „изпитвал“ еднакво учители и ученици в очите на обществото и то оценявало публично труда на едните и на другите. Затова и младата учителка Рада Госпожина е толкова развълнувана.

Като че ли централният конфликт в главата „Радина вълнения“ е между два начина на преподаване и между два характера – на Кириак Стефчов и на Бойчо Огнянов. Първият изпитващ е високомерен, презира и учениците, и учителката им, умишлено задава неясни въпроси, стъписва всички със своята студенина и недоброжелателство. Вторият успява да спечели доверието на всички с добротата и спокойствието си, да поощри ученичките, да ги накара да покажат най-добре своите знания, заради което получава от хората възхищение и благодарност.

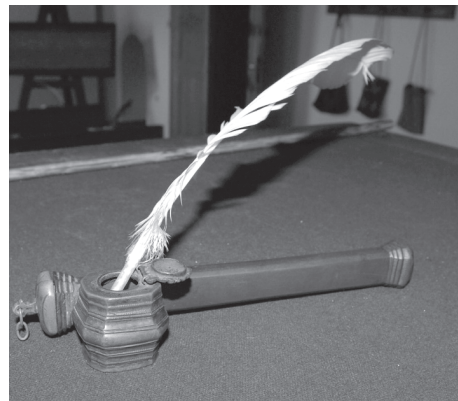
Но се оказва, че истинският, дълбокият конфликт е съвсем друг. Изпитът върху средновековната българска история нео-

12. Кои от героите в „Радина вълнения“ най-много ви харесват? Защо?

13. Кои от героите в „Радина вълнения“ не ви харесват? Защо?

14. Какви са отношението и оценката на повествователя за героите и събитията в „Радина вълнения“? На чия страна е той според вас? Посочете изреченията, които изразяват неговата оценка и отношение.

15. Представете си, че сте част от публиката на годишния изпит – вие какво бихте казали и как бихте постъпили в този момент? Защо?

Мастилница и перо за писане – част от експозицията на Националния музей на образованието – Габрово

чаквано се превръща в изпит за съвременността. „Грешката“ на малката Събка и нейният отговор събуждат онова, което вълнува българите, и отправя историята към бъдещето – националното освобождение.

Килийно училище. Страничен релеф от паметника на Васил Априлов в Габрово, дело на скулптора Кирил Тодоров

ВАЖНОТО НАКРАТКО

Сюжет на главата „Радини Вълнения“: Годишният изпит в девическото училище в Бяла черква, където се проявяват характерите и убежденията на героите.

Герои: Рада Госпожина, Бойчо Огнянов, Кириак Стефчов, ученичките, белочерковските граждани, които присъстват на годишния изпит.

Характеристика на героите: Повествователят прибавя до портретна характеристика, но най-голямо значение и въздействие има характеристиката на героите чрез техните действия и постъпки.

Основен конфликт: Между Бойчо Огнянов и Кириак Стефчов; на изпита Стефчов се отнася студено и пренебрежително към ученичките и Рада, а Огнянов влага топлота и съпричастие. Главната разлика между тях е в отношението им към другите, към техните стремежи и изпитания.

Политически сблъсък: Отговорът на малката Събка изважда в публичното пространство различните мнения и политическите стремежи на българите от 70-те години на 19. век, както и мечтата им за национално освобождение.

СБИТ ПРЕРАЗКАЗ

Преразказът представлява предаване чрез свои думи на съдържанието на чужд текст.

Сбитият преразказ е един от видовете преразказ. При него се изисква обобщаване или съкращаване на несъществената информация от авторския текст.

1. Особенности на сбития преразказ:

- сюжетът на оригиналния текст се предава накратко;

- преразказващият трябва да пресъздаде последователно и в стегнат вид всички моменти от случката и вложения смисъл в текста на художествената творба – без подробности и възпроизвеждане на всички детайли, с пестеливост на езиковите средства;

- съкращават се описанията и диалогът; те не се пропускат механично, а се предават сбито, като целостта и смисълът на преразказвания текст не се нарушават;

- употребяват се форми за 3 л. ед. ч. („той“-форма);

- използват се глаголни форми в сегашно време, без да се смесват с глаголни форми за минало свършено и минало несвършено време, както и без форми, завършващи на -л, -ла, -ло, -ли;

- пряката реч се предава като непряка, като стремежът е да се запазят съдържанието и вложеният смисъл както в репликите на героя, така и в думите на автора.

2. Създаване на сбит преразказ.

Първа стъпка – анализирайте художествения текст, който ще преразказвате:

- определете кои са онези епизоди, които са основни в развитието на случката, и кои са второстепенни, с по-малко значение. При написването на преразказа първите ще съкратите по-малко, а вторите – повече;

- проследете въвеждането на героите и техните постъпки; за да си създадете ярки образни представи, които ще ви улеснят при преразказа, помогнете си с въпросите:

- как се казва героят;
- как изглежда;
- с какво се занимава;
- с кого и как общува;
- защо действа по определен начин;

- уточнете мястото и времето на събитията и отбележете промените, ако има такива;

- наблюдавайте последователността на действията и връзките между тях.

Втора стъпка – създайте план на преразказа:

- озаглавете епизодите;

- срещу всеки напишете съкратено основното съдържание, като използвате ключови думи и изрази;

- сбийте информацията в отделния епизод, като:

- обобщете информацията в епизода – ключовите думи от една група замените с дума, назоваваща цялата група (например: *Момчето често правеше работи с конструктора си, играеше с дрона, който му беше подарил неговият чичо, или разучаваше на таблета си описания на самолети.* -> *Момчето често се забавлява с играчки, свързани с увлечението му по високите технологии.*);

- съкратите информацията в епизода – премахнете думи, словосъчетания и дори цели изречения, чието съдържание не се отнася пряко към главния герой или основната случка;

- проверете спазени ли са последователността и логиката на творбата.

Трета стъпка – напишете преразказа:

- следвайте създадения от вас план;

- пишете в сегашно време;

- превръщайте пряката реч в непряка (например: *„Защо плачеш, мъничко? – питаше го дружески войникът.“* -> *Войникът приятелски пита малчугана защо плаче.*);

- използвайте добре формулирани и сравнително кратки изречения;

- не допускайте „дописване“ на творбата – свои коментари за случката и/или постъпките на героите.

Четвърта стъпка – редактирайте преразказа:

- прочетете написаното, като бъдете критични към себе си – така ще видите несъвършенствата на своя текст и ще ги отстраните;

- добавете пропуснатото от съдържанието и/или премахнете излишната информация;

- прочетете отново преразказа си и поправете грешките в него, като следите за:

- точната и уместна употреба на думите;

- използването на синоними за разнообразяване на изказа;

- ясения словоред;

- спазването на правописните и пунктуационните правила;

- напишете начисто своя преразказ.

3. Да опитаме заедно.**Задача:**

Направете сбит преразказ на главата „Радини вълнения“ от романа „Под игото“ на Иван Вазов.

Текст, който трябва да се преразкаже:

Във фокуса е цялата глава „Радини вълнения“ от романа „Под игото“ на Иван Вазов.

План за преразказа:

1. Представяне на Рада Госпожина – хубаво момиче, сираче, храненица на Хаджи Ровоама, готвят я за монахиня, учителка.
2. Подготовка за провеждането на годишния изпит – променени ученички преговарят, украсената класна стая се пълни, Рада наставлява ученичките си, реч на главната учителка, Стефчов отсъства.
3. Начало на изпита – главният учител вдъхва спокойствие, Рада окуражава децата;
  - Кириак Стефчов изпитва – сложни въпроси, всеобщо притеснение;
  - Бойчо Огнянов се намесва – същите въпроси, зададени разбираемо, всеобщо облекчение.
4. Изпитът на Събка – смущаващ отговор, реакциите след него.
5. Край на изпита – спокойствие.
6. Благодарността на Рада.

Примерен преразказ:

Рада Госпожина е високо момиче с бяло лице и светъл поглед. Тя от малка е сираче и е отгледана от госпожа Хаджи Ровоама, която смята да я направи монахиня. Лишена от любов и топли грижи в дома на своята покровителка, Рада работи като учителка в девическото училище.

Годишният изпит приближава и младата наставница на девойчетата има много работа в училището.

Съдбовният ден настъпва. От сутринта променени ученички пълнят двора и украсената класна стая. Те нетърпеливо преговарят уроците си. Публиката заема местата си след края на службата в църквата. Рада тихо дава последни наставления на момичетата. Попаднала в центъра на вниманието, младата жена много се вълнува и на моменти губи самообладание. Речта на главната учителка я успокоява, както и това, че Кириак Стефчов отсъства.

Изпитът започва. Топлите думи на главния учител Климент вдъхват самоувереност на ученичките. Рада с трепет следи изявите на своите възпитанички и ги окуражава с поглед и усмивка.

Скоро в класната стая влиза закъснелият Кириак Стефчов, който се държи високомерно и строго оглежда Рада. Той приема поканата да изпитва децата по история.

Стефчов започва да задава въпроси на едно девойче, като го гледа студено и неприветливо. Момичето е смутено и не дава отговор. То с жален поглед сякаш търси помощ от учителката си. Неприятният мъж повтаря въпроса си, но детето отново мълчи. Изпитващият разпорежда сухо отпред да излезе друга ученичка. Тя също остава безмълвна и е на път да се разплаче. Публиката е завладяна от мъчителни чувства. Стефчов с леден глас казва, че е

преподавано небрежно, и иска да се извика трето момиче. То не разбира какво го питат, и отговаря нещо различно. След като се затруднява и при втория въпрос, детето се облива в сълзи и се скрива при майка си.

Всички са напрегнати и уплашени. Родителите се боят да не чуят имената на своите деца, Рада пребледнява, не смее да вдигне поглед и ѝ идва да се разридае. Само Стефчов тържествува.

Изведнъж от публиката излиза напред Бойчо Огнянов. С твърд глас той заявява на Стефчов, че неговите въпроси биха затруднили и ученици от пети клас. Исква разрешение от Рада да извика една от вече изпитаните ученички. Задава същия въпрос като Стефчов, но по-простичко и детето отговаря правилно. Второто момиче също се справя с лекота. В стаята се чувства облекчение и всички са доволни. Уплашените девойчета сега се надпреварват коя да излезе да разговаря с този човек, който вече е спечелил обичта им.

Рада е трогната и гледа с благодарност Бойчо, който ѝ помага в такъв тежък момент. Тя го възприема като свой ангел хранител. Младата учителка възвръща самообладанието си и среща съчувстващи погледи отвсякъде.

Третата ученичка Огнянов пита при кой цар са покръстени българите. Тя отговаря правилно. Бойчо продължава дружелюбно със следващия си въпрос – кой е изнамерил българската азбука. Райна се затруднява малко, но всеобщият любимец намира изход, като пита същото, но по по-лесен начин. Детето грейва и посочва портрета на Кирил и Методий. От публиката се чуват одобрителни думи.

Чорбаджи Мичо моли Огнянов да изпита и неговата дъщеря Събка. Бойчо задава на русокосото момиче, излязло пред него, въпрос за царя, който е освободил българите от гръцко робство. Детето се обърква и казва „турско робство“. Баща му го прекъсва с думите, че от турско има кой да ни освободи, а сега трябва да каже за освобождението от гръцко робство. Събка със звънливо гласче отговаря, че от гръцко робство ни е освободил цар Асен, а от турско ще ни избави цар Александър от Русия.

Цялата зала утихва притеснено. Рада смутено навежда глава, а Стефчов отново гледа победоносно. Привържениците му злорадстват, но има и хора, които след кратко мълчание се изказват в подкрепа на Рада и на притесненото дете, което не разбира какво се случва.

Кириак Стефчов заявява, че не може да остане на място, на което се пръскат революционни идеи против държавата на султана, и излиза. Още няколко души последват примера му.

След кратко смущение тишината в училището е възстановена. Изпитът завършва спокойно. В залата отново се усеща приятелското отношение към героя на деня – Огнянов.

Учениците пеят, а след това хората доволни си тръгват.

Огнянов отива да се прости с Рада. Тя развълнувано му благодари за подкрепата, а той я поздравява за добрите успехи на възпитаничките ѝ, топло се ръкува с нея и си тръгва.

След това Рада вече като че ли не вижда останалите гости, които ѝ казват довиждане.

4. Критерии за оценяване на сбит преразказ:

А. Умения за създаване на текст съобразно особеностите на сбития преразказ:

- вярно, точно и сбито предаване на съдържанието в съответствие с оригиналния текст;
- предаване на съдържанието без включване на извънсюжетни елементи от оригиналния текст (описания, разсъждения и др.);
- предаване на съдържанието без пропускане и/или разместване на епизоди, важни за развитието на действието;
- предаване на съдържанието без вмъкване на нови елементи (обяснения, разсъждения...) и без нарушаване на логическите връзки в текста.

Б. Умения за езиково оформяне на текста:

- правописни умения;
- пунктуационни умения;
- синтактична и смислова правилност на изреченията, естествен словоред, разнообразни начини на изразяване;
- правилно и последователно преобразуване на пряката реч в непряка и/или в полупряка реч;
- точна и последователна употреба на системата от глаголни времена;
- точна и уместна употреба на думи и изрази с пряко и с преносно значение в съответствие с изразяването на автора; богат речник.

В. Умения за графично оформяне на текста:

- четливо писане;
- графично открояване на заглавието и абзаците;
- ясно отделяне на думите и правилно пренасяне на нов ред;
- избягване на неуместните съкращения и използването на цифри вместо думи.

КОСАЧИ

Елин Пелин

Падна чудна лятна нощ, прохладна и свежа. Безкрайното тракийско поле потъна в мрака, сякаш изчезна, и се предаде на дълбока почивка под монотонния напев на жаби и шурци. Мир и ведрина повея от дълбокото звездно небе. Земята отвори страстните си гърди и замря в наслада.

Марица тихо подписнуваше мътните си води, пълни с удавници, и с лениво спокойствие се ширеше между тъмните брегове, обраснали с върби и раkitак. Влага и хладина лъхаше из тайнствените ѝ недра.

От ливадите край нея се обади ясен мъжки глас и потъна в тишината:

- Ан-дре-яя, Ан-дре-яя!
- Ида, и-даа! – отзова се друг отдалече.

След малко светна огън. Бухнаха игриви пламъци. В тяхната слаба светлина, която се поглъщаше от околния мрак, се мярнаха хора. Това бяха петима селянци от загорските краища, дошли с коси на рамо да търсят работа в далечна Тракия, дето тревите зреят по-рано.

Лазо, сух, слабичък момък, беше приклепнал до огъня и потикваше съчките. Другите, увити в ямурлуци, бяха налягали около огъня, уморени гледаха играта на пламъка и мълчеха. Най-старият от тях, петдесетгодишен мъж, беше подпърлял глава на жилестата си, гола до лакет ръка, тъмнобляскава като желязо, и пушеше замечтано. Срещу него лежеше Благолажът. Той постоянно шаваше и се мъчеше да скрие краката си под късия ямурлук. Русите му, чорлави мустаци взимаха половината от лицето му. Под големите му, гъсти вежди играеха хитри и умни очи.

– Какво замълча, Благолаж? Карай де – каза му Лазо, който трупна съчки на огъня и легна.

Благолажът поглади бялото мъниче, което лежеше пред него на купче, шавна още веднаж и почна:

– Едно време в някое си царство имало една царска дъщеря... Тя била хубава, хубава, друга като нея нямало! Косата ѝ се влачела подире ѝ като копринена река и лъщяла като злато. Очите ѝ били черни като тая черна нощ и всеки, когото поглеждала, умираше от любов по нея.

- Ей! – въздъхна Лазо.
- Мълчи! – обади се другите.
- Много лъже – рече Лазо.

Благолажът го погледна право в очите.

– Това е приказка бе, хлапе!

– Бабини деветини... измислици! – рече Лазо и някак нерешително и плахо се озърна в тъмнината, дето на няколко крачки от тях спокойно чопкаше из раkitака черният силует на магарето.

– Това е приказка, разбираш ли? – рече твърдо Благолажът и настави: – Защо ти е истината? Да взема да ти разправам, да речем, за дрипавите гащи на дядо Тодор или за смачканата калимявка на дядо поп? Или да ти разправам за нас, голи-голтаци, дето сме тръгнали, с коси на рамо и с просеник в торбата, да бием път цяла седмица до Тракия на коситба? Всичко това, приятелю, е истина. Ама защо ти е тая пуста истина?

– Ами тия чудновати работи, дето ми ги разправяш, защо ми са? – отговори Лазо.

– Чудновати, но хубави! Слушаш, слушаш и се забравяш... И

Елин Пелин (Димитър Иванов Стоянов – 1877 – 1949 г.) е роден в село Байлово, Софийско. Като млад имал силен интерес към изобразителното изкуство, но не бил приет в тогавашното Рисувално училище. Затова пък българската литература спечелила в негово лице един от своите най-големи художници на словото.

В своите произведения Елин Пелин описва преди всичко живота на българското село – труда, радостта, страданията и въобще живота и смъртта на обикновените хора. Изключителният му усет за връзката между човека и природата го прави един от най-големите майстори на природни картини в литературата ни. Затова го наричат „майстор на разказа“ и „певец на българското село“.

„Косачи“ е един от най-известните негови разкази.

току-виж, че чудноватото почва да ти се чини истина, потънеш в него и отидеш. Затова има приказки, затова са ги хората измислили. И песните са затова... да те измъкнат от истината, за да разбереш, че си човек.

И Благолажът продължи:

– Тая царска дъщеря била, знаете, огън! Три пъти се женила тя за трима царски синове, и тримата още първата вечер умирали в ръцете ѝ, задушени от вълните на косата ѝ... Със самодивските си целувки тя като усойница змия изсмуквала из устата им кърви, алени кърви, и ги пила...

Последните думи Благолажът произнесе остро и със стиснати челюсти, сякаш заби нож. Слушателите отговориха на тоя удар със страстни възклицания. Едно продължително и тежко сумтене неволно издадоха гърдите. Лазо удари с юмрук земята и изпъшка:

– Бре, вещицата!

Унесени от приказката, другарите му дадоха знак да мълчи.

– После? – пламенно настоя Лазо.

– Какво повече от това? – рече Благолажът спокойно.

– Вещица! – въздъхна пак Лазо. – Ей, Благолаж, приел бих такава смърт, казвам ти, приел бих.

– Ти – това? Да видя, па да не повярвам – рече един от другарите му и като потикна огъня, почна тънко и креливо да се смее: – И твоята Пенка има златна коса. Пък ти си още жив.

– Друго е моята Пенка... Тя...

– Затова я остави, та се допиля чак тука! ...И тебе ти е мъртво сърцето, приятелю! Няма месец, откак се земахте, и ти ѝ се насити и я остави – отговори Стамо, който досега мълчеше и мислеше нещо.

Той имаше суров поглед и неподвижно лице, по което светлината от огъня играеше като по камък. Гласът му беше тежък и грапав.

– То си е моя работа – отговори Лазо глухо и преглътна гласа си.

– И нейна работа ще е да си намери друг, ако не си е намерила досега – рече пак Стамо.

– Да не вярваш – отговори някак плахо Лазо, жегнат от смътна догадка.

Настъпи продължително мълчание. Последните пламъци на догорелите вече главни трепкаха над огъня бързо и безсилно, току да угаснат. Далеч нейде се вдигна тънък писък като жален стон на някоя поразена от куршум душа, вдигна се високо и зловещо и сякаш ударен о небесния купол, падна в тайнствените води на Марица, удави се и умря. Косачите се спогледаха плахо. Очите им се питаха. Благолажът вдигна тайнствено пръст, ослуша се дълго и рече:

– Кукумявка е.

В ракиката неспокойно задрънка тъпото клопотарче на подплашеното магаре. Мъничето скочи и приляя срещу мрака. Тайнствената нощна тишина стана някак зловеща.

Лазо въздъхна дълбоко.

– Въздишай, момче – има защо!... Млада булка си оставил! – обади се закачливо и хитро Благолажът и заговори пак с езика на приказките си: – Буйна е младежката кръв, момчета! Недейте се чуди, че излизат неверни млади невесты, оставени от юнаците си!... Знаете ли какво бе казал калугерът Мисаил, кога бе хвърлил брадата и калимявката? – „Това, дето ми е на главата, мога да сваля, но това, дето ми е в сърцето, не мога да извадя.“ Проклето сърце, такава му е пустата направа.

– За Пенка това е лесно, тя има стари любовници – обади се Стамо и се изтегна.

РЕЧНИК

Монотонен – който е с непроменлив, равен глас; еднообразен

Подплиснуваше – подплискваше

Ракитак – място, където растат ракити (ниски върби)

Ямурлук – горна мъжка селска греха

Бабини геветини – народен израз, който означава „измислици“, „небивалици“

Просеник – хляб от просо

Чини ти се – струва ти се

Клопотарче – хлопка, звънец, който се окачва на домашни животни

Невнятни – неясни, неразбираеми

Златю Бояджиев (1903 – 1976). Косач,
Художествена галерия – Перник

– Пък и бива си я – каза лукаво друг.

Лазо пак погледна в тъмнината плахо. Каменните Стамови думи го удариха в сърцето.

Огънят угасна. Стана тъмно. Дружината замълча. Една звезда се совна и преряза небето с огнена черта.

– Някой сиромаш предаде дух – проговори Лазо.

– Я някоя млада булка се предаде другиму – рече неподвижно Благолажът и попита: – Лазо, ти чул ли си песента за невярната булка Стояница? Тя не е чудновата като приказката. Искаш ли да я изпея?

– Все едно. Като сте такива магарета! – рече Лазо.

Веднага в тъмнината се поде гъст, сладък и треперлив глас и заизвива тъжна, прочувствена песен. Думите, като пъстри и миризливи цветя, се изплитаха на венец, занизаха се една след друга и с безкрайна болка се спущаха в поток от звукове и разправяха историята на невярната Стоянова булка.

Млад Стоян войник отишъл и поръчал на своята вчера доведена хубава невеста, ако го обича, да не ходи на Гургульово кладенче за вода. Едвам Стоян се затулил, и Стояница си спомнила за млад Гургул, с когото са се любили. Пременила се, втъкнала китка на ухо и с менци бели на рамо отишла на проклетото кладенче.

... Там я пресрецинал млад Гургул,

младо му сърце играло,

черни му очи святкали...

Благолажът прекъсна и като се понадигна, рече:

– Харесва ли ти се тая песен, Лазо?

Лазо не отговори.

– Спи – рече Благолажът и се подпря на лакът.

– Я спи, я плаче – обади се Стамо.

– Да съм като него, сега бих си отишъл, вярвайте бога – рече подигравателно Благолажът.

Лазо лежеше и мислеше. Подигравките на другарите му се забиваха като остри игли в сърцето и спираха дъха му от мъки. Тия шеговити подкачки за миг му се сториха възможни. Пенка наистина го обича, но невидени очи скоро се забравят...

Вчера ме зема и ме остави да скита, ще си каже тя, и ето... Тъжната история, която песента разправяше, отнесе ума му в тяхното село. Там също има кладенче. То е скрито в шумака под село. Там неговата Пенка всяка сутрин и всяка вечер ходи...

Мъчителна въздишка се изтръгна из Лазовите гърди.

Нощта напредна и унесе в дълбоки сънища всичко наоколо. Тъпото клопотарче на магарето вече не биеше. Бялото мъниче, свито на кълбо, спокойно бе заспало край догорелия огън, над който едва-едва избухваха и гаснеха немощни пламъчета.

Марица тихо подпснуваше тъмните си води между сънливите брегове и разправяше невнятни приказки на нощта.

Косачите един след друг заспаха. Огънят почна да загасва.

Само Лазо не заспа. Закачките размътиха младата му душа и въображението му зарисува картини, една след друга по-мъчителни. Мисълта му го отнесе при Пенка в село. Той я вижда тънка, пъргава и бяла като сняг. Тя стои на къщния праг и дълго и тъжно гледа прашния път, който се вие из полето за към далечни страни. По тоя път замина Лазо и я остави. Остави я за пуста печалба... Усилни годините станаха, какво да се прави! Утре рано тя ще стане и пъргава като сърна, ще иде на кладенчето за вода...

Там тя може би ще намери... ех, знае се кого! Той много я задяваше на хорото. Той е луда глава и умее... Па и Пенка... жена – мож ли да ѝ вярваш!

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Разделете текста на „Косачи“ на епизоди и направете сбит преразказ на творбата.
2. За колко време се развива действието в разказа „Косачи“? Посочете изреченията, които подкрепят вашия отговор.
3. Съсредоточете вниманието си върху първите три изречения на „Косачи“: „Пагна чудна лятна нощ, прохладна и свежа. Безкрайното тракийско поле потъна в мрака, сякаш изчезна, и се прегадне на дълбока почивка под монотонния напев на жаби и щурци. Мир и ведрина повея от дълбокото звездно небе“. Какво внушава тази природна картина на читателя?
4. Има ли Благолажът разказвачески талант? Дайте примери от текста, които подкрепят вашия отговор.
5. Как се отнасят слушателите към приказката за чудно хубавата царска гъщеря?
6. Какво мисли Лазо за приказките? Защо според вас той ги нарича „бабини геветини“ и „измислици“?
7. На чия страна сте вие в спора между Лазо и Благолажа за истината, измислицата и приказките? Защо?
8. Защо Лазо на сутринта напуска косачите и се връща при жена си? Кое го тласка към такова решение?
9. Какъв е животът на косачите? Посочете онези детайли в текста, върху които се основава вашият отговор.
10. Каква е ролята на изкуството в човешкия живот според разказа „Косачи“?

Ето. Тъмни, шумнати храсти затулят кладенчето. В тяхната зеленина се белее Пенкиното хубаво лице, а по него минава с милувка мъжка ръка... Чужда ръка...

Лазо се стресна и стана.

„Какво правя аз тук?“ – помисли той и отметна ямурлука.

Нощта мълчеше. Само шурците тихо и едногласно църкаха: Пенка, Пенка, Пенка...

***

Рано сутринта, когато дрезгавината на близкия ден вдигна косачите, те видяха, че Лазо не беше при тях.

Пейзаж. Литературата отдавна отразява връзката между природния и човешкия свят. В нея тя съзира един от главните извори на красотата и хармонията, както личи и в разказа на Елин Пелин. В него пейзажът е неделима част от цялостното внушение на творбата.

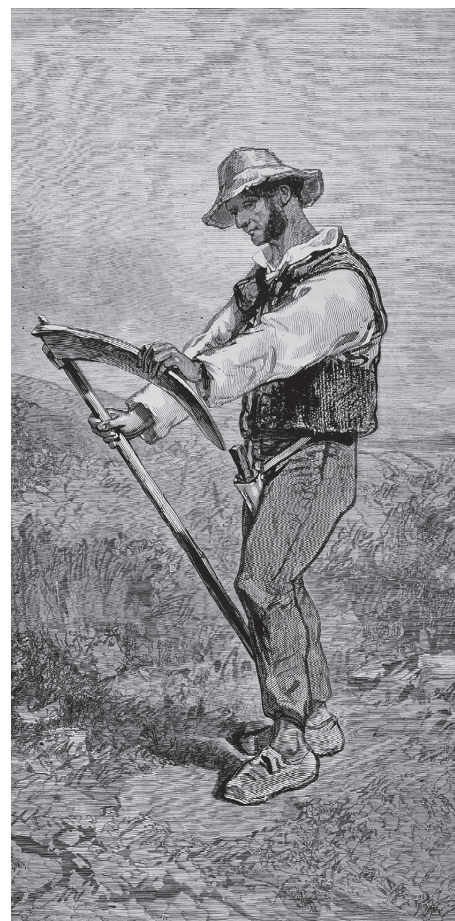
„Пейзаж“ е френска дума, означаваща „картина, която изобразява природата“ в изобразителното изкуство, а също така „описание на картини от природата в литературно произведение“. Според характера на изобразените пейзажи могат да бъдат планински, равнинни, морски и пр. Но именно човешкият поглед е този, който и в литературата, и в изобразителното изкуство превръща природата в пейзаж, в произведение на изкуството.

„Нощта напредна и унесе в дълбоки сънища всичко наоколо... Марица тихо подписнуваше тъмните си води между сънливите брегове и разправяше невнятни приказки на нощта...“ В тези изречения от „Косачи“ пейзажът е детайлен, а природното и човешкото са неделимо преплетени. Пейзажът не е просто „фон“, на който се развива действието, а е част от самото действие – Благолажът разказва приказка на косачите, а реката шепне неразбираеми приказки на нощта... Всичко в тази природна картина е живо, дишашо, подвижно дори и в покоя на нощта.

Разказ. Разказът е повествователна литературна форма, чието действие обхваща кратък период от време, героите са малко на брой, а случката, която се описва, има ясен и завършен сюжет.

„Косачи“ също е разказ, който изобразява една кратка случка – след усилен труд косачите седят край огъня, Благолажът разказва кратка приказка, повежда се спор за истината и измислицата в приказките, а на сутринта се оказва, че Лазо си е тръгнал от косачите и се е върнал при младата си жена на село. Сякаш в сюжета няма нищо особено, драматично и съдбоносно.

Всъщност разказът разкрива пред читателя една атмосфера, в която природата, всекидневният живот на хората и народното изкуство се срещат по неповторим начин. Край огъня се води спор за истината и измислицата. Младият Лазо е най-вострастеният слушател на приказката за златокосата хубавица и нейните мъже („Лазо удари с юмрук земята и изпъшка...“). Но същевременно той твърди, че приказките са „бабини деветини... измислици“. И пак Лазо е този, когото тъкмо приказката на сутринта отправя обратно при жена му – тоест онова, което за него е било „лъжа“ и „измислица“, накрая се превръща в истина, решение, житейски избор. А точно това е мнението на Благолажа за изкуството на приказката, на разказването: „Чудновати, но хубави! Слушаш,

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Обърнете внимание на първите изречения на разказа „Косачи“ – в тях е изобразен един от най-известните пейзажи в българската литература. На какво се дължи неговото въздействие върху читателя?
2. На кои места от развитието на действието повествователят изобразява пейзажи? Каква е тяхната роля?
3. Извадете от текста примери за връзката между човешкия и природния свят в пейзажа.

слушаш и се забравяш... И току-виж, че чудноватото почва да ти се чини истина, потънеш в него и отидеш. Затова има приказки, затова са ги хората измислили“.

Така чрез майсторството на повествователя ние усещаме майсторството на народния разказвач – изкуството на словото, което – както казва Благолажът – те кара „да разбереш, че си човек“.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Посочете в текста примери, които според вас изразяват художественото майсторство на Елин Пелин. Защо точно те най-много ви впечатлиха?
2. Посочете в текста примери за разказваческото майсторство на Благолажа. Как разказва той и какво е въздействието върху неговите слушатели?
3. От кои две думи се състои прякорът на героя – Благолаж? Как самото име изразява спора на косачите за истината и измислицата?

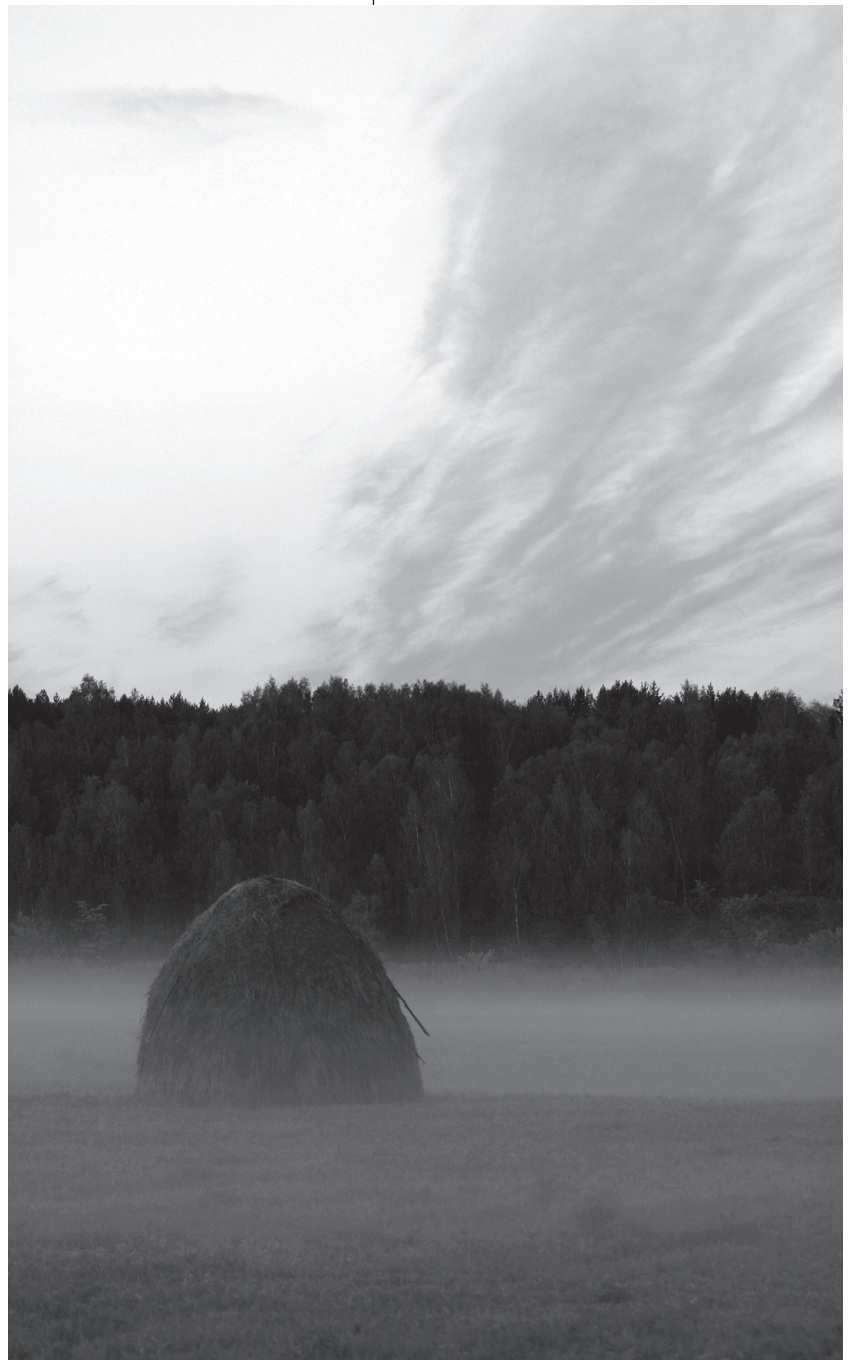
ВАЖНОТО НАКРАТКО

Герои на разказа „Косачи“: Благолажът, мъдър познавач на народния живот и изкуство; младият Лазо, Стамо, косачите край огъня.

Пејзажът: Одухотворена картина на чудната лятна нощ край Марица; картината е изпълнена с живот, сякаш природата е пъленправен участник в сюжетоното действие.

Сюжетът: В „Косачи“ е изобразена само една случка – Благолажът разказва край огъня приказката за хубавицата, която убива от любов, и изпява песента за невярната Стоянова булка; след разговор за истината и измислицата младият Лазо напуска другите и се връща при жена си.

Основна идея: За майсторството на изкуството, което въздейства на слушателя и го кара „да разбере, че е човек“.

БРАТЧЕТАТА НА ГАВРОШ Христо Смирненски

Ти целия скован от злоба си,
о, шумен и разблуден град,
и твоите електрични глобуси
всуе тъй празнично блестят!

Че всяка вечер теменужена
ти виждаш бедните деца
и обидата незаслужена
по изнурените лица.

Съдбата рано ги излъгала,
живота сграбчил ги отворед
и ето ги: стоят на ъгъла,
с прихлупен до очи каскет.

Какво им даваш от разкоша си
ти – толкоз щедър към едни,
а към бездомните Гаврошовци
жесток от ранни младини?

Пред твоите витрини блескави
накуп застават често те
и колко скръб в очите трескави,
и колко мъка се чете!

Но тръгват си те пак одрипани,
с въздишки плахи на уста,
а тез витрини са обсипани
с безброй жадувани неща...

Ти целия скован от злоба си,
о, шумен и разблуден град,
и твоите електрични глобуси
всуе тъй празнично блестят!

Илюстрация на Александър Жендов (1901 – 1953) към произведение на Христо Смирненски, разкриващо съдбата на жертвите на големия град, 1924 г.

Христо Смирненски (Христо Димитров Измирлиев, 1898 – 1923 г.) е един от големите български поети. Роден е в гр. Кукуш, днешна Гърция. След разрухата и опожаряването на града по време на войните семейството се преселва в София, в тогавашния бедняшки квартал „Ючбунар“ („Три кладенци“).

Поради тежкия живот на семейството младежът е бил принуден да работи като продавач на вестници, писар, касиер, измервач на трупи и др. Същевременно той сътрудничи активно на тогавашните вестници и списания, в които публикува множество стихотворения.

Всички негови близки свидетелстват за необикновената лекота, с която Смирненски е пишел стиховете си – навсякъде и непрекъснато, „на коляно“, сякаш талантът му във всеки момент го е карал да твори.

Христо Смирненски умира от туберкулоза, още ненавършил двадесет и пет години. Произведенията, които оставя, принадлежат към най-ценните страници на българската литература. „Братчетата на Гаврош“ е едно от най-известните му стихотворения.

РЕЧНИК

Електрични глобуси – електрически лампи

Всуе – напразно

Изнурени – изтощени, измъчени

Мотив. В сюжета и темата на литературното произведение откриваме отделни „нишки“, които се развиват, преплитат се, поотделно и заедно въздействат върху съзнанието на читателя. Тях наричаме *мотиви*. Например да си припомним разказа на Елин Пелин „Косачи“ – в него срещаме мотивите за майсторството на народния разказвач, за отношенията между живота и изкуството, за връзката между човека и природата. Поотделно и заедно те изграждат цялостния смисъл на творбата и отправят своите внушения към читателя.

А в стихотворението на Смирненски „Братчетата на Гаврош“ можем ясно да разпознаем мотива за студения и жесток град и мотива за нещастieto и страданието на бедните деца. Те са в контраст помежду си и заедно творят картината на един несправедлив и суров свят, чиито жертви са най-беззащитните и безпомощните – децата.

„Гаврош с братчетата си“ – скулптура на Антонио Шортино (1879 – 1947) по романа на Виктор Юго „Клетниците“ в Ла Валета, столицата на Малта

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Какво е основното чувство, което внушава стихотворението „Братчетата на Гаврош“?
2. Открийте в творбата онези гуми и изрази, чрез които са изразени блясъкът и разкошът, от една страна, а от друга – бедността, мизерията и обидата.
3. По какъв начин поетът е показал мъката и отчаянието на бедните деца? На чия страна е той?
4. Каква е ролята на това, че последният куплет на „Братчетата на Гаврош“ е повторение на първия? Какво внушава на читателя това повторение?
5. Смятате ли, че стихотворението изразява неща, които срещаме и днес? Отнася ли се то и до нашия съвременен живот? Защо?
6. Какво е главното послание на Христо Смирненски към съвременния читател?

ВАЖНОТО НАКРАТКО

Мотивите в стихотворението на Смирненски: В „Братчетата на Гаврош“ се редуват и преплитат два противоположни мотива – за бляскавия град и за страданието на бедните бездомни деца.

Контраст в изразните средства: Градът е с „електрични глобуси“ и „витрини блеснали“, той е одушевен, но бездушен – „скован от злоба“; страданието на децата е показано в изрази като „изнурени лица“, „скръб в очите трескави“, „мъка“.

Въздействието на „Братчетата на Гаврош“: В описанието на поета се преплитат тъга и гняв; читателят споделя неговото съпричастие към страданието на гладните и бездомните.

Христо Смирненски публикува „Братчетата на Гаврош“ през 1921 г. Това е времето след войните, когато животът е труден, след поражението България е изгубила територии и българските бежанци от тях са изпълнили столицата. Изникват нови квартали, в които шестват бедността и мизерията. Един от тях е „Ючбунар“, в който живее семейството на поета, и той никак не прилича на центъра на София с неговите „електрични глобуси“, богатство и уреден живот.

Заглавието на стихотворението препраща към знаменития герой Гаврош на френския писател от 19. век Виктор Юго (1802 – 1885) от неговата творба „Клетниците“, която е много популярна сред българските читатели. Гаврош е дете без родители, живее по улиците на Париж в глад и мизерия, но е способен на жизнерадост и смях. Българският поет поставя ударението изцяло върху мъката и страданието на децата: „обидата незаслужена / по изнурените лица“, „с прихлупен до очи каскет“, „и колко скръб в очите трескави, / и колко мъка се чете“.

Срещу мотива за страданието на децата застава този за жестокия и бездушен град. Градът е одушевен („скован от злоба“, „разблуден град“), но не вижда мъката на бедните. Затова и блясъкът на неговите „електрични глобуси“ и витрини е напразен („всуе“), лишен от съчувствие, съпричастие и човечност.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Проследете в „Братчетата на Гаврош“ мотива за стугения, жесток и бляскав град. Посочете гумите и изразите, чрез които той е изразен.
2. Проследете в „Братчетата на Гаврош“ мотива за бедните бездомни деца. Посочете гумите и изразите, чрез които той е изразен.
3. В кои куплети от „Братчетата на Гаврош“ двата мотива се пресичат и преплитат?

МОТИВЪТ ЗА ГРАДА	МОТИВЪТ ЗА БЕДНОСТТА И СТРАДАНИЕТО
шум	плахи въздишки, мълчание
празник	делник, скръб, мъка
вечерта (краят на деня)	утрото на живота (децата)
надежди	реалност, разочарования
живот	обреченост
разкош	бедност
щедрост	жестокост
блясък	мизерия, бездомност
излишък	недостиг

СЕРАФИМ
Йордан Йовков

Един чудноват човек, нито селянин, нито гражданин, дрипав, окъсан, идеше към Енювото кафене и самси Еню, седнал отпред кафенето на сянка, не можеше да го познае кой е. Посред лято в тая страшна жегата, тоя човек беше навлякъл дълго зимно палто, като попско расо, на главата му беше нахлупено смачкано бомбе, а краката му бяха обути с цървули. Но най-често очите на Еня се връщаха върху палтото на непознатия: едно време то ще е било синьо, ще е било от един плат, но сега нищо не личеше – оръфано, разнищено, навред продупчено, навред кърпено. И между безбройните разноцветни кърпки най-много се хвърляха в очи две-три много големи, взети сякаш от чувал или от най-проста аба и лепнати, както доде, с едър шев и избелели конци.

Човекът доде на две-три крачки и се спря. Той разбра, че Еню не може да го познае, и малко обиден, с подигнати вежди, леко усмихнат, остави се да го гледа Еню и зачака. Той беше мършав, дребен човек, изгубен в окърпеното палто като в пашкул. Лицето му беше сухо, черно, с рядка черна брада, очите му, като у пияниците или у хора, които не са си доспали, бяха влажни и замъглени. Еню продължаваше да го гледа втрещено, непознатият се усмихна повече.

– А бре, Серафиме, ти ли си? – извика най-после Еню. – Ух, да те убий здраве, да те убий! Не мога да те позная, бре...

– Аз съм, бай Еню, аз. Натурален като жив, тъй да се каже...

– Аз пък рекох, че е таласъм. Помислих, че плашилото от даскал Тодоровата бахча иде насам. Да те вземе мътната, да те вземе. Мисля си: какъв ще е тоз изпаднал германец!

Серафим се засмя тихо, беззвучно, като поклащаше глава, а влажните му очи светнаха повече. Без да бърза, той подпря на пейката тоягата си, сне и чувалчето, което носеше на рамото си. Всяка година, а понякога през година и през две, той се явяваше по тия места по Гергьовден или по Димитровден, когато слугите менят господарите си. Той беше от града, но търсеше работа по селата. Можеше да работи само лека, маловажна работа: на някоя мелница се приставяше да храни свинете, да чисти обората на някой хан, или пък пасеше един-два добитъка.

– Де беше туй лято? – попита го Еню. – Рано си напуснал, щъркелите още не са си отишли. Де беше?

– В Белица бях туй лято, на една керемидарница. Има един Панайот там, кермекчия, при него бях. Керемидите му пазех.

Той говореше ниско, като че се боеше да не го чуе някой, с разширени и учудени очи, а после изведнъж се засмиваше и между посинелите му устни светваха зъбите му.

– Сухо беше туй лято – продължи той, – добра стока изкараха хората. Ама и берекетя натъй по селата беше добър. А нашите българи, бай Еню, кога имат пари, къщи правят. Като мина харман, че като надодоха ония турлаци с талигите, иззеха що керемиди имаше...

– Хъм... Взеха ги?

– До една. Три големи колелета бяха. Свършиха се. И чорбаджията, Панайот: нямам, кай, нужда от пазач, бай Серафиме, слободен си. Даде ми хака и... отрязан ми квиванцията, тъй да се каже...

Като каза това, Серафим се усмихна и тъй като беше съблякъл палтото си, стоеше сега мъничек, слабичек. Щом остави палтото на пейката, той тозчас се попипа над кръста, по пазвата. Еню разбра, че там нейде ще е скътал парите си.

Йордан Йовков (1880 – 1937) е роден в с. Жеравна, в източния дял на Стара планина, близо до градовете Котел и Сливен. Завършва гимназия в София, след което семейството му се премества в Добруджа. Бил е учител из различни добруджански села и участник в Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война. След войните е бил служител в българското посолство в Букурещ, Умира от тежко заболяване в Пловдив.

Йордан Йовков е един от големите майстори на българското слово. Неговите книги с разкази „Старопланински легенди“, „Вечери в Антимовския хан“, „Женско сърце“, „Ако можеха да говорят“ и др. принадлежат към шедьоврите на българската литература.

„Серафим“ е един от най-известните му разкази.

– Че вземи да си купиш едно палто! – посъди го строго Еню. – Все трябва да си изкарал някоя пара. Да си купиш едно палто!

– Ша, ша, бай Еню. Едно палто ще си купя. Ще си купя, защото туй веке за нищо го не бива. – Той погледна палтото и се усмихна: – То е, тъй да се каже, добро за музея...

– Седни, седни да си починеш – каза Еню, след туй стана и влезе в кафенето.

Колкото можеше да се види през вратата, вътре в кафенето беше дълбоко и хладно. То беше проста сграда, като плевник, нямаше таван, двете стрехи се срещаха нависоко и между върлините, наслагани начесто, се виждаше сеното под керемидите. Едно лястовиче гнездо беше залепено до средната дебела греда.

Серафим, гологлав, със сплъстена посивяла коса, седеше на пейката, режеше по малко с една костурка от хляба си и сладко-сладко дъвчеше сухите зальци. Лястовичката, която имаше гнездо в кафенето, трепна с крилете си току пред лицето му, влезе вътре, повъртя се, след туй пак тъй бързо се стрелна навън. Две-три врабчета подскачаха към Серафима и той се пазеше да не мръдне, за да могат да си вземат някоя трохичка. Една жена запърполя с полите си и влезе в кафенето, но Серафим не я погледна. След малко жената заприказва високо и той даде ухо:

– ...Скъпо, всичко скъпо, кръстник Еню! Какво да купим с дветри яйца, дето ги вземаме сутрин от кокошките? Едвам сварваме да си вземем по кривач сол и калъп сапун, та да се оперем. Туй кибрит, газ – забравили сме го. Че барем да сме добре, да сме здрави, кръстник Еню, а то...

– Какво прави Иван? Как е сега?

– Как ще е Иван – лежи. Отде дойде таз болест, кръстник Еню, отде дойде. Сега по Св. Богородица ще стане седем месеца, как не е похванал работа. Души го нещо в гърдите, подпира го ей тука е. Отслабна, да го духнеш, ще падне. Не е добре, кръстник Еню, жълт, черен, като пръст. Думат ми: заведи го в болницата, тури го на колата и го заведи в болницата.

– За болницата трябва пари – каза Еню.

– Трябват ами, как да не трябва! – Жената въздъхна, след туй продължи: – Че нали ни умря из онзи ден, кръстник Еню, и биволицата. Изкарах я сутринта здрава и читава, нищо ѝ нямаше, а вечерта, като си доде, гътна се пред сам вратника и умря. Душата ми се обърна, плакали сме, като че умря челяк...

– Болест има по добитъка – каза Еню. – И на мене ми умря една телица.

– Ни от месото зехме, ни кожата. Доде фелдшера и каза: не бива, кай, да ядете от нея, ще я заровите с кожата, с все... Ох, то нашто тегло! Не знам, не знам...

Жената замълча, но като се послуша по-добре, Серафим разбра, че се шепне. Изведнъж Еню извика:

– Нямам пари аз! Отде ще ти взема пари да ти дам? Нямам...

– Не думай тъй, кръстник Еню, не ме връщай. Ти ще ми помогнеш, ти ще ми дадеш... Че при кого друго да ида, кръстник Еню, при кого да си ударя главата, злочеста аз... Кръстник Еню... моля ти се като на господата...

– Остави ме, ти казвам, нямам пари! – изкрещя Еню.

Жената млъкна и заплака. Серафим я слушаше как хълца и как вие като пребита. Ядосан, Еню се показа на вратата и погледна надалече, без да спира очи някъде. Серафим тихичко прибра хляба си и се изправи. Жената излезе от кафенето и си отиде. Тя тъй беше се забрадила, че лицето ѝ не се виждаше. Но по вървежа Серафим разбра, че е млада.

РЕЧНИК

Самси – сам, самият

Бомбе – твърда мъжка шапка с обло гъно и малка периферия

Аба – груб домашен вълнен плат

Натурален – естествен

Таласъм – зъл нощен дух според народните вярвания

Изнагнал германец – популярен в миналото израз, назоваващ вида и състоянието на войниците от победената през Първата световна война германска армия

Кермекчия – производител на керемиди

Берекет – реколта, плодородие

Натъй – натам, нататък

Торлаци (тук – „турлаци“) – диалектно название за селяни от планинските части на Северозападна България

Веке – вече

Хак – парично възнаграждение, запламя

Костурка – вид нож

Мегдан – селски площад, центърът на селото, където се е извивало хорото

Барем – поне

– Пари ли иска? – пошепна той на Еня.

– Пари иска. Отде да ѝ ги взема, аз банка ли съм? Искала да води мъжа си на болницата. Добре, ама като нямам? Като нямам, какво да ѝ дам? – сърдеше се още Еню.

– Значи, сиромашия. Сиромашия до шия, а? Тъй да се каже...

Серафим малко работеше, бавно пипаше, но не обичаше да стои празен. Пред къщата на Еня, която беше наблизко, бяха стоварени кой знай кога камъни и както бяха насваляни, тъй си стояха разхвърляни. Серафим ги прибра на едно място и ги нареди. След туй ходи за вода. След туй – поля пред кафенето и премете.

Вечерта Серафим остана на гости на Еня, но отказа да спи в кафенето. Той застана точно по средата на мегдانيا пред кафенето и там взе да си приготвя легло.

– Че ела барем тука под стряхата бе, българино! – рече му Еню.

– Дай си гърба на стената, легни на пейката, ако искаш.

– Не, тук ми е по-добре мене.

– Ще ти духа.

– Нека ми духа. Да ми духа сега, че като умра, няма да ми духа, няма да ми вей...

Той гледаше Еня и се усмихваше с насълзените си очи. „Страх го е да го не оберат“ – помисли си Еню, като забеляза, че Серафим се попишва по пазвата. Той го остави да прави каквото си ще, затвори кафенето и си отиде вкъщи.

На другия ден той се забави и късно доде да отвори. Той завари Серафима седнал на пейката и както вчера, режеше си хляб с костурката и закусваше. Еню се изправи пред него, изгледа го продължително, след туй каза:

– Ти какво си направил?

– Какво съм направил! Никому нищо не съм направил – кротко отвърна Серафим.

– Дал си пари на Павлина, оназ, дето снощи беше тука, дето искаше пари от мене. Аз сега бях у тях, тя ми каза. Как тъй даваш пари на човек, когото не познаваш? Че може да те излъже, може да не ти ги върне.

– Ба, ще ми ги върне тя. Нека заведе мъжа си на болницата, може да му помогнат докторите. А пък моите пари ще ги върне. На нас, помежду ни, условието знаеш ли как е? – Когато господ на нея, и тя на мене. Аз не бързам.

Еню прехапа устните си и замълча.

– А палто? С какво ще си купиш палто? – каза той.

– Че нали имам палто? Я го я! – Серафим взе палтото от пейката и го разгъна. – Хубаво си е то, мойто палто, нищо не му е...

Той се усмихваше и леко поклащаше глава, като че броеше кръпките или като че си спомняше нещо. Десет и повече години има, откато се кани да си купи палто. Докато беше млад, каквото изкарваше, изпиваше го. Сега вече не пиеше, защото твърде не беше здрав, но често даваше някому парите си, както беше ги дал тая сутрин на Павлина. Оттогаз на палтото му взеха да се явяват тия големи кръпки от сива аба.

– Хубаво си е то, мойто палто – продължи той с някаква особена радост в гласа си. – Аз като го позакърпя пак, ще прекарам с него и таз зима. Пък ако ми е писано, с него може да се представя и пред бога. То там, на онзи свят, туй палто може да ми помогне. Може пък там да ми дадат ново палто, златно, тъй да се каже, скъпоценно...

Серафим говореше на Еня, но не го погледна.

Той пушна палтото на колената си, позагледа се пред себе си и се усмихна.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Разделете „Серафим“ на епизоди. Направете сбит преразказ на всеки от тях.

2. Какви са отношенията между Серафим и Еню? Какво разбираме за всеки от тях при първия им разговор?

3. Открийте в целия разказ загатнатите моменти от живота на Серафим го среща му с Еню.

4. Открийте в целия разказ онези черти от външната характеристика на Серафим, които за знак не само за бедност, но и за болест.

5. В кои от гумите, изразите и случките от разказа на Павлина най-ясно се разкриват нейната бедност и нещастие?

6. Как Еню се отнася към Павлина и към постъпката на Серафим?

7. Защо според вас разказът започва и завършва с описание и разговор за палтото на Серафим? Какви са ролята и значението им в творбата?

8. Защо последните гуми на Серафим в разказа са изречени „с някаква особена радост“?

Мозайка с образа на Серафим от купола на храма „Света София“ в Истанбул, Турция

Действието на разказа „Серафим“ се развива за кратко време – един ден и една нощ, героите са собственикът на селското кафене Еню, неговият познат Серафим, минаващ за малко през селото, и бедната Павлина, която моли за помощ. На пръв поглед това е съвсем обикновена всекидневна случка, в която обаче се крият майсторски детайли, разкриващи дълбочината на човешките отношения и нравствените послания на писателя.

Човешките характери се развиват пред читателя последователно – приближаването на Серафим започва от портретната му характеристика с ударение върху неговото странно дрипаво палто и речта му, в която се смесват „селски“ и „градски“ думи, като всичко това потвърждава първите думи на повествователя – „Един чудноват човек, нито селянин, нито гражданин...“.

„Чудноватото“ в Серафим обаче най-силно се проявява чрез неговите действия и постъпки – той по своя воля и без да бъде молен, дава спечелените си пари на напълно непознатата и изпаднала в беда Павлина. Това е изключителна по своята нравственост постъпка – тя дори надхвърля казаните от Исус думи в Библията: „Обичай ближния си като себе си“, защото Серафим изобщо не се грижи за себе си. Авторовото послание можем да видим и в името, което е избрал за героя си – древната дума „серафим“ означава ангел. Героят на Йовков съвсем не е идеален и безгрешен, но има необикновена (ангелска) нравствена висота: „Докато беше млад, каквото изкарваше, изпиваше го. Сега вече не пиеше, защото твърде не беше здрав, но често даваше някому парите си, както беше ги дал тая сутрин на Павлина“. Единствената награда, която бедният чуждак очаква, е на небето: „То там, на онзи свят, туй палто може да ми помогне. Може пък там да ми дадат ново палто, златно, тъй да се каже, скъпоценно...“.

На фона на Серафим Еню изглежда почти „лош“ и като че ли „отрицателен герой“, защото отказва да даде пари на Павлина. Но ако прочетем много внимателно разказа, ще видим, че всъщност повествователят не ни е казал почти нищо за Еню. Липсва неговата портретна характеристика, налице е любезният му и приятелски разговор със Серафим, както и отказът му да помогне на Павлина. Но все пак на другата сутрин Еню е отишъл у Павлина (и нито повествователят, нито Еню ни казват защо). Той не изглежда и много богат – кафенето му е „като плевник“ и очевидно липсват клиенти. Всъщност Еню е съвсем обикновен човек – нито много добър, нито много лош, нито богат, нито съвсем беден. И неговата обикновеност губи от съпоставката с нравствената извисеност и необикновеност на Серафим.

ВАЖНОТО НАКРАТКО

Сюжет и герои на разказа „Серафим“: Обикновена житейска случка, в която отдавна познатите Серафим и Еню се срещат отново; бедната Павлина и гва да моли за помощ; Еню отказва, а Серафим ѝ дава парите си.

Характеристика на героите:

Серафим: Детайлизирана портретна характеристика на „чуждака“, „нито селянин, нито гражданин“ с ударение върху закръпеното старо палто; детайлизирана речева характеристика: смесица от „градски“ и простонародни думи, тихо говорене; косвена, но напълно ясна характеристика чрез действия и постъпки – необикновена, изключителна нравственост, при която се дава на другия, без да е искано, без да се очаква връщане на даденото.

Еню: Липсва портретна характеристика; речева характеристика – говор на сърдечен и добронамерен човек (към Серафим), повишава тон в отказа си да помогне на Павлина; премълчана от повествователя характеристика на действието при отиждането на Еню у Павлина. Еню е обикновеният човек, нито много беден, нито богат, напълно практичен и неспособен на изключителна постъпка.

Основна идея на разказа: За разликата между обикновената практичност и изключителността на християнската идея за „съвършения“ човек – от „обичай ближния си като себе си“ до решението на Серафим да се грижи за ближния повече, отколкото за себе си.

СВЕТОВЕТЕ НА ЧОВЕКА. ЧОВЕКЪТ И ДРУГИТЕ (ОБОБЩЕНИЕ)

1. Запишете основните конфликти, проблеми и ценности, представени в творбите на изучените автори в дял II, като попълните таблицата. Маркирайте чрез символ по избор или чрез подчертаване тези конфликти, проблеми и ценности, които според вас са актуални и днес. Подкрепете с пример от личния си жизнен опит.

Творба	Конфликтите	Проблемите	Ценностите
Из „Под игото“: „Радини вълнения“			
„Косачи“			
„Братчетата на Гаврош“			
„Серафим“			

- Може ли човек да съществува без връзка с другите? Обосновете се.
- Какво получава човек от обществото?
- Какво получава обществото от всеки човек?

2. Съвременният човек живее по начин, различен от преди 100 години например. И днес обаче никой не може да остане встрани от обществения живот. Това означава, че рано или късно се пораждат конфликти и възникват проблеми, които може да бъдат решавани успешно, ако хората се обединят около еднакви или сходни ценности. Запишете своите основни конфликти, проблеми и ценности, като попълните таблицата.

Моите конфликти	Моите проблеми	Моите ценности

3. Съпоставете своите конфликти, проблеми и ценности (отбелязани в упражнение 2) с тези на човека от края на 19. и първата половина на 20. век (отбелязани в упражнение 1). Запишете (по модела по-долу) тези от тях, които са общи – те са присъщи на всеки човек, независимо от времето, в което живее.

Общите конфликти	Общите проблеми	Общите ценности

4. Запишете ключовото послание срещу всяка от творбите. След това попълнете графата „Смисълът за мен“, като отбележите с какво всяка творба обогати вашия житейски опит. Прочетете написаното отново и маркирайте (чрез символ или подчертаване) своя най-важен смисъл.

Творба	Посланието на творбата	Смисълът за мен
Из „Под игото“: „Радини вълнения“		
„Косачи“		
„Братчетата на Гаврош“		
„Серафим“		

5. Направете своята лична равностетка, като отговорите – писмено или устно – на житейския въпрос: „Какво означава да си успял в обществото?“. Център на изложението следва да бъде най-важният смисъл, маркиран в упражнение 4. Вижте се в обществената среда и разкажете за своите преживявания.

ТЕСТ КЪМ ДЯЛ II

1. В разказа „Косачи“ на Елин Пелин е показано:

- А) майсторството на автора при изобразяването на човешките характери
- Б) значението на повествователя при свързването на живата и вълнуваща природна картина с разговорите и проблемите на хората
- В) изкуството на Благолажа като разказвач
- Г) и трите

2. Какво означава *пейзаж*?

- А) описание на природата в дадена страна или местност, характерно за учебниците по география
- Б) изображение на човешките нрави и характери в литературно произведение
- В) природна картина в литературно произведение или в творба на изобразителното изкуство
- Г) нито едно от посочените

3. В кой от следните изрази има думи, употребени в преносно значение?

- А) „Благолажът поглади бялото мъниче, което лежеше пред него на купче, шавна още веднъж и почна...“
- Б) „Тия дни Рада беше твърде улисана в училището, защото приближаваше годишният изпит.“
- В) „Пред твоите витрини блескави / закуп застават често те...“
- Г) „Ти целия скован от злоба си, / о, шумен и разблуден град...“

4. Кое от следните твърдения НЕ е вярно?

- А) Елин Пелин е автор на „Косачи“.
- Б) Йордан Йовков е автор на „Радини вълнения“.
- В) Иван Вазов е автор на „Под игото“.
- Г) Христо Смирненски е автор на „Братчетата на Гаврош“.

5. Кое от следните произведения е поетическа творба?

- А) „Серафим“
- Б) „Радини вълнения“
- В) „Братчетата на Гаврош“
- Г) „Косачи“

6. В кое от следните произведения присъства мечтата за национално освобождение?

- А) „Братчетата на Гаврош“
- Б) „Серафим“
- В) „Косачи“
- Г) „Радини вълнения“

7. Серафим от разказа на Йордан Йовков е:

- А) чудака, различен от другите
- Б) човек, който не се грижи за себе си, а само за другите
- В) човек, който винаги говори тихо
- Г) и трите

8. Какво в главата „Радини вълнения“ се оказва много по-важно от резултатите на ученичките на годишния изпит?

- А) отношенията между Бойчо Огнянов и Рада Госпожина
- Б) характерите на Кириак Стефчов и Хаджи Ровоама
- В) мечтата на българите за национално освобождение
- Г) отношенията между хората в Бяла черква

9. В кой от редовете герой и творба са свързани правилно?

- А) Лазо – „Косачи“
- Б) Еню – „Радини вълнения“
- В) Павлина – „Братчетата на Гаврош“
- Г) Събка – „Серафим“

10. Попълнете празното място с правилната дума.

... е повествователна литературна форма, чието действие обхваща кратък период от време, героите са малко на брой, а случката, която се описва, има ясен и завършен сюжет.

- А) Разказът
- Б)пейзажът
- В) Словоредът
- Г) Сборникът

